

УДК 347.61

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІМ'Я» ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Казарян К. А.,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено визначенню поняття «сім'я» як правової категорії. Розкрито зміст, ознаки, підстави створення сім'ї, відмінність між юридичним та соціологічним розумінням сім'ї. Шляхом дослідження поглядів науковців, проведення аналізу законодавства та виокремлення істотних ознак запропоновано авторське визначення сім'ї.

Ключові слова: сім'я, сімейні правовідносини, підстави створення сім'ї, ознаки сім'ї, фізичні особи.

Аннотация: Статья посвящена определению понятия «семья» как правовой категории. Раскрыто содержание, признаки, основания создания семьи, отличие между юридическим и социологическим пониманием семьи. Путем исследования взглядов ученых, проведения анализа законодательства и выделения существенных признаков предложено авторское определение семьи.

Ключевые слова: семья, семейные правоотношения, основания создания семьи, признаки семьи, физические лица.

Annotation: The article is devoted to the definition of the «family» as a legal category. Considered the contents, characteristics, the basis of the family, distinctions between legal and sociological understanding of the family. Through the research of the views of scientists, analyzing legislation and the allocation of the significant properties, proposed own definition of the family.

Key words: family, family legal relations, founding a family, family signs, individuals.

Поняття «сім'я» має широке застосування як в юридичній науці, так і в інших науках: соціології, психології, філософії, і, як наслідок, зазнала впливу цих наук при формулюванні доктринальних визначень, запропонованих науковцями різних часів. Тому на сьогодні викликає інтерес до дослідження поняття «сім'я» саме як правової категорії.

Відомо, що сімейне законодавство ніколи не містило поняття сім'ї. Ця обставина не була випадковою і не означала прогалини в законодавстві [1, с. 58]. Законодавець не тільки не прагне до того, щоб розкрити поняття сім'ї, а й свідомо намагається відійти від надмірної формалізації цього поняття. Його наповнення конкретним змістом залежить від багатьох факторів, які настільки індивідуальні, що кожний формальний підхід до сім'ї неминуче вступив би у протиріччя з реальними життєвими ситуаціями [2, с. 222].

Разом із тим, у Сімейному кодексі України від 10.01.2002 р. (далі – СК) вперше зроблена спроба дати легальне визначення сім'ї (ст. 3 СК): «Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [3].

Зробивши аналіз ст. 3 СК, можна дійти висновку про існування соціологічного та юридичного значення сім'ї. Сім'єю в соціологічному аспекті є первинний та основний осередок суспільства (ч. 1

ст. 3 СК). В юридичному – сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, підставами створення сім'ї є шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також на інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 2, 4 ст. 3 СК).

На жаль, спробу дати легальне визначення сім'ї важко визнати вдалою, оскільки в законі визначається не поняття сім'ї, а лише коло осіб, які до неї входять (членів сім'ї) та підстави виникнення сім'ї. Щодо визначення сім'ї первинним та основним осередком суспільства І.В. Борисова зазначає, що воно не є правовим, а вирішує лише питання щодо місця та значення сім'ї в суспільстві [1, с. 59]. Тому відсутність визначення поняття сім'ї в юридичному аспекті дає підстави для його подальшого дослідження.

Першими дати легальне визначення поняття сім'ї намагалися ще дореволюційні цивілісти. Г.Ф. Шершеневич зазначає, що сім'я являє собою союз осіб, пов'язаних шлюбом, та осіб, що від них походять. Коло осіб, що входять до цього союзу, є неоднаковим на різних ступенях розвитку людства. Фізичний і моральний склад сім'ї складається поза правом, а юридичний елемент є необхідним і доцільним у сфері майнових відносин членів сім'ї. Сім'я є основною ланкою державного організму і користується деякою автономією [4, с. 406-407]. З огляду на запропоноване поняття, можна говорити про домінування соціальних факторів у визначенні сім'ї, однак класик також вказує на наявність юридичного змісту.

К.П. Победоносцев зазначав, що слово «сім'я» нагадує, в першу чергу, союз, яким поєднане подружжя як між собою, так і зі своїми дітьми. По-друге, відносини, в яких знаходиться глава дому щодо всіх членів дому і сім'ї. По-третє, вказує на ціле коло осіб, пов'язаних спільним походженням [5, с. 7]. Запропоноване визначення видається корисним, оскільки автор вказує на широке коло осіб, що складають сім'ю, та на зв'язок між членами цієї сім'ї.

На думку О.І. Загоровського, сім'я є групою осіб, пов'язаних шлюбом чи родинністю, які спільно проживають разом [6, с. 1].

Отже, дореволюційні вчені, визначаючи дефініцію сім'ї, говорили про її соціально-правовий характер, обґрунтовували сім'ю як соціальну та правову категорію. Однак, ураховуючи те, що сім'я та шлюб – явища історично мінливі, які зазначають змін з розвитком суспільства, запропоновані визначення сьогодні потребують уточнення. Отже, розглянемо погляди радянських та сучасних цивілістів на сім'ю як правову категорію.

На думку Г.М. Свердлова, сім'я – це коло осіб, пов'язаних один з одним вказаним у законі обсягом прав та обов'язків, що впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення і прийняття дітей на виховання [7, с. 162].

В.О. Рясенцев вважає, що сім'єю в юридичному сенсі є коло осіб, пов'язаних правами і обов'язками, що впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей на виховання, яке покликане сприяти зміцненню і розвитку сімейних відносин на принципах комуністичної моралі [8, с. 45].

Г.К. Матвеев приходиться до висновку, що сім'я – це засноване на шлюбі чи родинності об'єднання осіб, пов'язаних між собою особистими і майновими правами та обов'язками, моральною і матеріальною спільністю і підтримкою, веденням спільного господарства і комуністичним вихованням дітей [9, с. 42].

Є.М. Ворожейкін зазначає, що сім'я – це спільне життя осіб, що виникло зі шлюбу, близької родинності, усиновлення та інших законних підстав, що має на меті народження і виховання дітей, спільне ведення господарства, встановлення відносин інтимної чи духовної близькості і викликає відповідні до цього особисті і майнові права та обов'язки [10, с. 13].

Р.П. Мананкова переконана у тому, сім'я – це мала соціальна група (об'єднання, союз осіб), заснована на шлюбі, родинності, усиновленні й інших формах прийняття дітей на виховання, пов'язана спільністю життя, а також сімейними правами та обов'язками [11, с. 45].

Відомий український науковець Ю.С. Червоний дає таке визначення: сім'я (у юридичному розумінні) – історично визначена організована спільність, пов'язана взаємними правами та обов'язками, які впливають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання [12, с. 69]. На думку Г.О. Лозової, сім'єю вважається об'єднання осіб, що ґрунтується на шлюбі, кровному спорідненні, усиновленні чи інших формах взяття дітей на виховання, а також на інших підставах, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, і яке пов'язує своїх членів спільністю життя та інтимних стосунків, а також взаємними правами і обов'язками [13, с. 122].

Проаналізував запропоновані науковцями від дореволюційних часів і дотепер дефініції сім'ї, можна зробити висновок про те, що на цей час у науці сімейного права напрацьовано достатню кількість наукових понять сім'ї. Все це сприяє розробці

визначення досліджуваного поняття, яке надалі буде законодавче закріплено.

Цивілісти тлумачать юридичне поняття сім'ї як: союз осіб; коло осіб; група осіб; сукупність осіб; об'єднання осіб; спільність осіб; соціальна група тощо. Усі переконані, що сім'я складається з фізичних осіб – людей. Різниця існує тільки стосовно форми позначення відповідного об'єднання: союз, сукупність, коло, спільність, об'єднання осіб тощо. Застосування науковцями вищевказаних позначень фізичних осіб підкреслює соціальні аспекти поняття сім'ї. Однак при формулюванні легального визначення слід акцентувати увагу саме на юридичних властивостях досліджуваної категорії, відсунувши її соціальні характеристики.

Законодавець у ч. 4 ст. 3 СК надає відкритий перелік підстав створення сім'ї: шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також інші підстави, не заборонені законом і ті, що не суперечать моральним засадам суспільства. З огляду на це, ми маємо можливість визначити перелік осіб, що формує суб'єктний склад сім'ї: подружжя, родичі різних ступенів споріднення, усиновлювачі та усиновлені та інші. Члени сім'ї, як суб'єкти сімейних правовідносин, наділені відповідними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, які в свою чергу складають зміст правовідносин у сім'ї, наприклад, право дитини на належне батьківське виховання, права братів та сестер на спілкування, обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю, обов'язок батьків утримувати дитину. Бачимо, що права та обов'язки членів сім'ї спрямовані на відповідні блага, а саме на особисті нематеріальні та матеріальні, які складають об'єкт правовідносин. Таким чином, ми отримуємо класичну структуру правовідношення, яка складається з таких елементів: суб'єкт, зміст, об'єкт. Враховуючи це, пропонуємо визначити сім'ю у правовому розумінні як сукупність правовідносин між фізичними особами.

Наступним важливим елементом визначення є деталізація підстав, на яких створюється сім'я. Такими підставами більшість науковців вважають шлюб, родинність, усиновлення та окремі форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Як відомо, класичними підставами для визначення поняття «сім'я» в сімейному праві вважається шлюб, кровна спорідненість, усиновлення [14, с. 90]. Стосовно форм влаштування дітей, то вони чітко визначені в розділі IV СК: усиновлення, опіка та піклування, патронат над дітьми, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. Однак не всі форми влаштування дітей є підставами для створення сім'ї.

Безумовними підставами створення сім'ї є шлюб, родинність та усиновлення. Однак український законодавець в ч. 4 ст. 3 СК встановлює, що сім'я може створюватись й на «інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства». Щодо зазначеного положення Я.М. Шевченко вважає, що воно встановлює «безмежно розмите і невиразне поняття для шляхів створення сім'ї, вказуючи, що вона створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не

суперечать моральним засадам суспільства. Які це можуть бути підстави, можна лише здогадуватися, але, безумовно, до справжніх сімейних відносин (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення) вони ніякого відношення не мають» [15, с. 6]. Також сумнівним є співвіднесення підстав виникнення сім'ї до моральних засад суспільства, які є категорією оціночною та формуються в свідомості кожної людини по-різному. Отже, вважаємо за доцільне при формулюванні визначення поняття сім'ї використати безумовні підстави створення сім'ї та передбачити існування і інших передбачених законом підстав, які із розвитком суспільних відносин можуть з'явитися.

Дефініція «сім'я» має містити властиві їй характеристики, які вирізняють її від інших соціальних та правових утворень. Однак у юридичній науці це питання досі належить до числа дискусійних.

Згідно ч. 2 ст. 3 СК сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Я. М. Шевченко прокоментувала це визначення таким чином: «... коли говориш: про те, що «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки», в уявленні виникає щось на кшталт комунальної квартири. Спільне проживання і спільний побут, власне, можуть стосуватися будь-якої групи людей, які прихильно ставляться один до одного, але ці люди можуть і не бути пов'язаними сімейними зв'язками. Що ж до взаємних прав та обов'язків, то їх характер взагалі може бути найрізноманітнішим. Так, з огляду на заповідання шкоди такі права й обов'язки можуть мати заповідувач шкоди і потерпілий, але сім'ї, родинних зв'язків це ніяк не стосується» [15, с. 5-6].

До того ж одночасна наявність трьох елементів, викладених законодавцем у ч. 2 ст. 3 СК як ознак сім'ї, а саме: 1) особи, які спільно проживають, 2) пов'язані спільним побутом, 3) мають взаємні права та обов'язки, – в житті не завжди може спостерігатися. Звідси впливає необхідність аналізу ознак поняття сім'ї, які пропонуються у розглянутих вище доктринальних визначеннях цивілістами різних часів.

Науковці виділяють такі ознаки сім'ї: спільне проживання; наявність взаємних сімейних прав та обов'язків; розвиток сімейних відносин на принципах комуністичної моралі; комуністичне виховання дітей; наявність мети народження і виховання дітей; спільне ведення господарства; встановлення відносин інтимної чи духовної близькості; спільність життя.

Такі ознаки як спільне проживання, спільне ведення господарства та спільність життя викликають дискусії у сімейному праві, оскільки на перший погляд можуть здаватися схожими, але змістовне навантаження кожної є різним. Сьогодні більшість авторів визнає, що поняття спільне життя є ширшим та повністю охоплює і поняття спільного проживання та ведення спільного господарства, і, крім того, поняття взаємної моральної та матеріальної підтримки [16, с. 88]. Спільне життя – це не тільки спільне проживання, а й спільність сімейних інтересів (духовних, господарських, майнових, відносно дітей тощо), взаємна потреба людей у постійному спілкуванні один із одним [17, с. 120]. Ми

погоджуємось з думкою про всеосяжний характер поняття спільного життя стосовно таких понять як спільне проживання, ведення спільного господарства, взаємна моральна та матеріальна підтримка, взаємна спільність сімейних інтересів та взаємна потреба людей у постійному спілкуванні один із одним. Оскільки «спільне життя» є точною узагальненою характеристикою специфічних відносин, що виникають між членами сім'ї.

Щодо такої ознаки як права та обов'язки членів сім'ї, то застосування її неоднакове. Деякі вчені використовують її окремо, без будь-яких зайвих зазначень, інші розширюють поняття, доповнюючи додатковими ознаками: права та обов'язки, що випливають зі шлюбу, родинності, усиновлення та інших форм прийняття дітей на виховання; особисті і майнові права та обов'язки; сімейні права та обов'язки. Підтримуємо вчених, які конкретизують права та обов'язки, вказуючи на їх приналежність саме до сімейних правовідносин. Мається на увазі наявність у членів сім'ї відповідних сімейних прав та обов'язків (особистих немайнових та майнових), що передбачені сімейним законодавством та покладення на таких осіб, окрім моральної взаємної відповідальності, юридичної відповідальності, яка настає при невиконанні чи неналежному виконанні ними своїх обов'язків. Якщо ми говоримо про сім'ю як про сукупність правовідносин між фізичними особами, то з огляду на те, що взаємні права та обов'язки є структурним елементом правовідносин, їх зайве зазначення у дефініції не потрібно.

Як бачимо, В.О. Рясенцев і Г.К. Матвеев акцентують увагу на таких ознаках сім'ї як розвиток сімейних відносин на принципах комуністичної моралі та комуністичне виховання дітей, що цілком відповідало юридичній науці радянського періоду. На сьогодні такі ознаки сім'ї втратили свою актуальність, що ще раз підкреслює історичну мінливість досліджуваної категорії.

Народження дітей та виховання підростаючого покоління, як наголошують деякі науковці, є основною метою створення сім'ї. В той же час існують сім'ї, які не можуть чи не бажають мати дітей. Отже відсутність дітей у подружжя не означає невизнання їх сім'єю. Таким чином, вважаємо, що народження дітей чи навіть бажання їх народити є ознакою факультативною для визначення поняття сім'ї.

Підсумовуючи викладене вище, пропонуємо таке юридичне визначення сім'ї:

Сім'я – це сукупність правовідносин між фізичними особами, яким характерні спільне проживання, ведення спільного господарства, взаємна моральна та матеріальна підтримка, взаємна спільність сімейних інтересів та взаємна юридична відповідальність, які виникають на підставі шлюбу, родинності, усиновлення та/чи інших підстав, передбачених законом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова В.І., Жилінкова І. В. Сімейне право України [Текст] : Підручник / В.І. Борисова, І.В. Жилінкова – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2012. – 320 с.
2. Сергеев А.П. Гражданское право. Ч. 3 [Текст] : Учебник / А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: Проспект, 1998. – 592 с.

3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
4. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) [Текст] : Учебник / Г. Ф. Шершеневич. – М. : СПАРК, 1995. – 556 с.
5. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные [Текст] : Учебник / К. П. Победоносцев. – М. : Статут, 2003. – 656 с.
6. Загоровский А.И. Курс семейного права [Текст] / А.И. Загоровский. – Одесса: Тип. «Экономическая», 1902. – 460 с.
7. Свердлов Г. М. Советское семейное право [Текст] : Учебник / Г. М. Свердлов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. – 299 с.
8. Рясенцев В. А. Семейное право [Текст] : Учебник / В. А. Рясенцев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 293 с.
9. Матвеев Г. К. Советское семейное право [Текст] : Учебник / Г. К. Матвеев. – М. : Юридическая литература, 1978. – 240 с.
10. Ворожейкин Е. М. Правовые основы брака и семьи [Текст] / Е. М. Ворожейкин. – М. : Юридическая литература, 1969. – 160 с.
11. Мананкова Р. П. Правовой статус членов семьи по советскому семейному законодательству [Текст] / Р. П. Мананкова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 232 с.
12. Червоний Ю.С. Сімейне право України [Текст] : Підручник / Ю. С. Червоний. – К. : Істина, 2004. – 464 с.
13. Лозова Г. О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу [Текст] / Г. О. Лозова // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2006. – № 1 (17). – С. 119-122.
14. Труба В.І. До питання про визначення сімейних правовідносин [Текст] / В. І. Труба // Вісник Одеського національного університету. – 09/2009. – Т. 14 Вип. 9: Правознавство. – С. 87-95.
15. Шевченко Я.М. Проблеми нового Сімейного кодексу України [Текст] / Я.М. Шевченко // Проблеми законності: Республік, міжвідомч. наук. зб. – Харків: НЮАУ ім. Я. Мудрого. – 2003. – Вип. 63. – С. 4-10.
16. Бошко В.И. Очерки советского семейного права / Перераб. и доп. д.ю.н. проф. В.А. Рясенцевым. – Киев: Госполитиздат УССР. – 1952. – 372с.
17. Белякова А.М. Советское семейное право [Текст] : Учебник / А.М. Белякова, Е.М. Ворожейкин. – М. : Юридическая литература. – 1974. – 304 с.

УДК 347.44

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНО-ПОНЯТТЯ «ІНТЕРНЕТ-ПОСЛУГА»

Карпенко О. І.,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Стаття присвячена визначенню терміно-поняття «Інтернет-послуга» через його порівняльний теоретико-правовий аналіз з поняттями «послуга в мережі Інтернет» та «послуга з надання доступу до мережі Інтернет». Узагальнюються різноманітні тлумачення цих понять як цивілістами, так і законодавцем та пропонується авторське визначення терміно-поняття «Інтернет-послуга».

Ключові слова: послуга, Інтернет-послуга, мережа, об'єкти цивільного права, договір про надання послуг.

Аннотация: Статья посвящена определению термино-понятия «Интернет услуга» через его сравнительный теоретико-правовой анализ с понятиями «услуга в сети Интернет» и «услуга по предоставлению доступа к сети Интернет». Обобщаются разнообразные толкования этих понятий, как цивилистами, так и законодателем и предлагается авторское определение термино-понятия «Интернет услуга».

Ключевые слова: услуга, Интернет услуга, сеть, объекты гражданского права, договор о предоставлении услуг.

Annotation: Article is devoted to the terminology the concept of «Internet service», through its theoretical comparative legal analysis of the concepts of «service in the Interet network» and «service of providing access to the Internet». Variety of interpretations of these concepts are summarized by jurist and legisator, author offers his own definition of Internet service.

Key words: service, Inetrnet service, net, objects of the Civil Law, services agreement.

Актуальність роботи зумовлюється тим, що з кожним роком мережа Інтернет стає більш доступною, збільшується кількість її користувачів, значно зростає і соціокультурне, інформаційне та економічне значення цієї мережі [3, с. 3]. Враховуючи те, що в Україні немає спеціального нормативно-правового акта, який регулював би відносини використання міжнародної мережі Інтернет у діловій практиці фізичних та юридичних осіб у сфері надання Інтернет-послуг, а також у діяльності правозастосовних органів, що розглядають справи з приводу надання цього виду послуг, виникає багато

проблемних питань цивільно-правового характеру, які так і не мають правового розв'язання [7, с. 83-88].

Зазвичай Інтернет розглядається як суто технічний засіб, певна сукупність технічних стандартів і домовленостей, яка дає змогу підтримувати зв'язок між різними комп'ютерними мережами у світі [6, с. 6-7]. С. В. Петровський надає визначення Інтернету, «як міжнародної телекомунікаційної мережі загального користування» [8, с. 36]. О.А. Присяжнюк вважає, що «глобальна комп'ютерна мережа «Internet» - технологічне та суспільне явище постіндустріальної епохи» [9, с. 8-9]. Однак досить високий рівень розробки проблематики технічних характеристик Інтернету не виключає, а